

րան, որի մասին ինձ հետեւեալն է գրում: «J'ai achevé mon Dictionnaire arménien, et je l'ai chez moi, relié en deux volumes en grand fos de plus de 3000 pages, avec une préface fait longue: De Antiquitate et usu linguae Armeniacae (ստորագծումը նամակադրին է). J'y ai fait entrer beaucoup d'observations curieuses dont aucunes n'ont jamais esté dites par qui que ce soit. Si j'avais esté en Hollande, j'aurais porté cette préface avec moi pour la soumettre à votre critique».

«Լակրոզիուս այս վերջին պարբերութիւնը նրա համար է գրում, որովհետեւ մտադրութիւն ունէր Հոլանդա գալ եւ ինձ այցելել: Ես ի հարկէ ամենամեծ սիրով կ'ընդունէի այդպիսի մի մեծ գիտնականին»:

«Ես ինձ ուրիշ առթիւ էլ գրած է թէ՛ շնորհիւ հայերէնի կարելի է կենդանացնել Մարաց լեզուն: Այս գիտողութիւնը շատ ճիշդ է թուում ինձ. դրանից կարելի է այն եզրակացութիւնը հանել, որ հայերէնը Մարաց լեզուի յաջորդ կամ մնացորդն է, որով պէտք է ենթադրել թէ կանխապէս այդ երկիրներում մի ընդհանուր լեզու գոյութիւն ունէր»:

«Ես տեսնում եմ, որ պարոն Sperlingius իբր թէ կարդացել է Oleariusի մէջ թէ պարսիկները թուշուների ձեւով գլխատառեր ունին: Չեմ իմանում, ճիշդ է այս պարսկերէնի մասին թէ ոչ, որովհետեւ ես այդ գրքից չեմ օգտուել. բայց հաստատ գիտեմ, որ հայերը շատ ճարտար կերպով իրենց գլխատառերին մարդու, օձի եւ նոյնպէս թռչունների ձեւեր են տալիս. այս երեւում է 1709 ին Շրէոգերի Ամստերդամում տպած Thesaurus Linguae Armenicae գրքից, որի մէջ այդպիսի 30 գլխատառ կայ: Լակրոզ Շրէոգերի այս աշխատութեան մասին էլ գրել է ինձ 1711 Մայիս 8 ի նամակում եւ հետեւեալ նկատողութիւնն է անում».

J'ai enfin reçu le «Thrésor de la langue armenienne», de Mr. Schroeder. J'appréhendais, qu'il ne m'eût enlevé quelqu'une de mes découvertes, mais je n'avois rien à craindre. Nous marcherons bien cent ans lui et moi sans nous rencontrer. Je ne sais comment il a pû faire pour être si sterile dans une matière si abondante. Je tacherai de mettre au net mes observations sur cette langue; plust à Dieu que je puisse disposer comme lui des caractères arméniens qu'il a eu à sa disposition à Amsterdam. Cela m'engagera peut-être à

faire un voyage, à Hollande vers la fin de cette année si Dieu me conserve la santé....»:

(Հոլանդացի նամակագիրն այնուհետեւ ուրիշ նիւթի մասին է խօսում, որն աւելորդ ենք համարում յառաջ բերել:)

Թէ որչափ իրաւացի էր Լակրոզ իր այս խիստ քննադատութեան մէջ Շրէոգերի «Գանձ Արամեան Լեզուի» գրքի մասին, չենք կարող դատել քանի որ իր սեպհական թանգագին հեղինակութիւնը — հայ-լատին բառգիրքն, մանաւանդ նրա Յառաջաբանը, դեռ մնում է անտիպ Լէյդէնի մատենադարանում եւ մատչելի չէ բանասէրներին, որոնց համար անհրաժեշտ է նախ ծանօթանալ Լակրոզի յիշած «բազմաթիւ հետաքրքրական գիտողութիւնների» հետ: Սակայն տարակոյս չկայ, որ նրա նման լուրջ արեւելագէտը՝ առանց բաւականաչափ հիմք ունենալու չէր գրի այնպիսի ծանրակշիռ նկատողութիւն, ինչպէս է «Je ne sais comment il a pu faire pour être si sterile dans une matière si abondante....»:

(Շարունակելի:)

ՍԱՐԴՈՒՅԱՆ

ՏԵՂԱԳՐԱԿԱՆ

ՃՈՐՈՒԹԻ ԱՆՈՋԱՆԵՐ

առ = առուակ: — Լ = լեռ: — ԼԶ = լեռնաշղթայ:

(Շարունակութիւն:)

Ը.

Թորդում:

Պարխալ գետի խառնուրդից տասը կիլոմետր արեւելք ձորոխն առաջ գնալով՝ ընդունում է Թորդում վտակը, որը սկիզբն է առնում Կուշկուշլար լճից: Այս լճը է առնում Կուշկուշլար լճից: Եւթն առուակ-Սալախլի եւ Էգրիջայի լճից. Եօթն առուակներ միանգամայն, միեւնոյն բարձրութիւնից ու հեռաւորութիւնից դուրս են գալիս, միառնում, Թորդումի վտակի սկիզբն են կադմում: Այդ առուակները իրարից հազիւ թէ երկուական կիլոմետր հեռուից են բղխում,

ուլթն կիրմետար ցած իջնելով այդ բարձունքներին, միացած մտնում են Զինակեր¹, դեղը ոռոգելու: Թորդում գաւառը վտակի ակունքի՝ հարաւի կողմից միացած է Կարինի եւ Բասենի գաւառներին, արեւմուտքից սրան սահմանաւորում են Հովտիկ եւ Սպերի գաւառները, հիւսիսից՝ Կիսկիմի եւ Պալխարի գաւառները, իսկ արեւելքից՝ Օլթի գաւառը: սրանց մէջ ջրբաժան գիծը կազմում են Դաւրեա-Կուլիկուլ, Ակասա², Զիարէթ, Ազորդէն³, Գուլի-Բագդադ⁴, Ակ², Կախիլբերգ, Ատմէկ եւ Արաւետի⁵ լեռ-

1 Զինակեր գեղի մօտն է Զինակեր լճակը, (Զենակ) առուակի ակունքում գտնւում է մի փոքր Բերդ-Զինակոր-Կալասի, կամ Քեօր-Օղի Կալասի: Լեռան գագաթներին շինուած աշխատարան բոլոր ամրոցները ամբողջ Քեօր-Օղի Կալասի է կոչւում, ժողովուրդը միականուն էլ Քեօր է ասում, ինչպէս երկականի կոչին: Զեօր-Օղի Կալան մեր երկրում ընդհանրապէս աշխատարան ամրոցներն են:

2 Ակասա եւ Ակ վտակների անունները դարձեալ յիշեցնում են Ակկադեան ակ-վէհ, վեւմ բառը: որոնք սեղանը թաթարները թրքացրել են եւ շարունակ բանացնում են՝ Ագ-բաբա, Ագ-բուլագ, Ագ-մեղէ, Ագ-քիլսէ, Ագ-ջա-Կալա, Ագ-գոմ: Ագ = սպիտակ, անբիծ նշանակութիւնն էւս ունի թաթարների լեզուով:

3 Ազորդէն աւերակները խիստ խորհրդաւոր են, անմատչելի, ինչպէս գեղը նոյնպէս եւ եայլան: Ազորդէնը արդեօք ո եւ է կապ չունի՞ Քաղէայի Ազադ քաղաքի հետ:

4 Գիւլի-Բագդադ 12. արդեօք Բագրատունիների Բագինի հետ կապ չունի, կամ Էլամի եւ Միջագետքի Բագդադների հետ ո եւ է յարաբերութիւն չէ ունեցել: Էլամի կամ բուն Պարսկաստանի թագաւորական տան անդամների շարքի մէջ Բագդադներ եւ Բագդադ նախնականները երեւում է, որ Բագրատունիների նման բագինների սպասաւորութիւնից առաջացած իշխաններ են: Գիւլի-Բագդադը Սպերից հեռու, Թորդումի գաւառում է: Արդեօք Թորդումի մէջ եւս կալուած եւ Բագիններ չեն ունեցել այդ Բագրատները: Գիւլի-Բագդադի Լ-րից ցած է գալիս, արեւմտեան լանջերից իսս կամ իսսս առկը, որը նախ ոռոգում է Օթիսա գեղը, որ ունի մեծ տաճար: Այս տաճարը նոյնպէս հեթանոսականից փոխարած է քրիստոնէականի: Օթիսան եւ Օշկը, Օձը, Օձունը, Օձիալը մեկեւոյն արմատներն են, որոնք կապում են այս լեռնաշղթան Բագրատ իշխանական քրմական տան հետ: Իսկ իսս վտակն ու գեղը դարձեալ իր նախապատմական բերդով՝ արդեօք չի՞ յիշեցնում Կիլիկեայի Իսսուր կամ Իսսը: Կամ թէ այս իսսը Ակկատների կամ Լարսայի արեւ Գից Իսսարին չի՞ յիշեցնում: Գիւլի-Բագդադ Լ-րի արեւելեան փեշերից իջնում է Թեւ կամ Դեւ առուակը, որ նախ ոռոգում է Դաւրեա գեղը: Խաբբիս՝ Օթիսայի ձեւով կազմուած է, — թիսա վերջին փակը ուղարկութիւն է գրաւում՝ արդեօք սա էլ նոյն աստուածութեան մի այլ պատկերը չի՞ ներկայացնում: Մանաւանդ վտակի Գիւլ (Թեւ) անունը ստիպում է մտածել, որ այս գետերը նախապատմական շրջանի պաշտամունքի առարկաներն են եղել:

5 Արաւետ տառնից աւելի գեղերի, վտակների, լեռների անունն է Ճորոխի Աւազանում, որ ցոյց է տալիս, թէ այդ վայրերում Արեւի յատուկ պաշտօնատեղիներ են եղել: Արաւետները միաբաղադրութիւնից վաղ են հիմնուել մեր երկրում եւ պիտի զուգընթաց լինի կենսատու ջրի պաշ-

ները: Կիսկիմին եւ Թորդումին բաժանում են Աշուլէն, Գերվանց, Հարկեւոր, Բէջի-դին, Մեղրբեր, Խախամին, Աղաջ-քիլսէ (Նկեղեաց) լեռները: Հովտիկն ու Թորդումը բաժանում են Կազան-Բալի լեռները: Կարնոյ եւ Թորդումի ջրբաժան գիծը Կուլիկուլար եւ Դումլու լեռներն են:

Թորդում վտակի ակունքը Զինակեր գեղը հասնելուց յետոյ ուղղուում է արեւելահիւսիս, ոռոգում է Քարաւագեց (Քարենկէց), Գաւիլիկ, Պոչենց, Սաղիլ գեղերը եւ ապա հասնում է Թորդում աւանը, որը դաւառի Կասաբան է (Վարչական մարմնի ուստանը): Այս աւանում 480 տուն Իսլամ բնակութիւն կար պատերազմից առաջ, որի տնտեսականը եւ առողջութիւնը լիովին քայքայուած էր, ինչպէս կիսակործան են Թորդումի բերդերն ու ամրոցները, աշտարակները, վանքերն ու տաճարները: Բարոյապէս եւ տնտեսապէս հիւժուած այս ժողովուրդը ապրում է նախնիքներից մնացած այգիների եւ պարտէզների բերքերով, որոնք տարուց-տարի չորանում, նուազանում են ինչպէս նուազում է, չբանում բնակչութիւնը: Սեռական քրոնիկ ախտերով վարաւորուած, հիւժուած այս ժողովուրդը ո՛չ բժիշկ ունի, ոչ դեղագործ, ո՛չ ուսուցիչ ունի եւ ո՛չ դպրոց: սպասում է մահին կամ աշխարհալիքի Մահդի մարգարէին, որ փրկուի: Պատերազմից առաջ 23 Հայ գիւղեր կային այս գաւառում, որոնք չատ էին օդնում սրանց, արհեստներով, վիրաբուժութեամբ եւ դեղերով: բայց նրանց նպաստից էլ զրկուեցին, չնորհն իհիստի. ծրագրած հայկական կոտորածներին: Հայ գիւղերում կային արհեստաւորներ, որոնք չատ չնչին վարձով լրացնում էին Իսլամների կարիքները. բայց այս օր էլ պայտոզ էլ չունին, դանակ սրող էր չկայ ամբողջ գաւառում: Երկրագործը շինարար ձեռքերի կարօտ է, ո՛չ թէ չղթայ հիւսող, այլ ճոպան ոլորող մաղման էլ չեն գտնում:

Ճամբորդը Թորդում չհասած մի քանի րոպէով հանդատանում է այն Խանի մէջ, որը դարերով ծառայել է. բայց վերանորոգութեան չեն թարկուելով՝ կործանուել է:

տամուկի հետ: Արամազդը, Անահիտը եւ Միհր գեղ միաժամանակ երրորդութիւն են կազմել մեր երկրում եւ սրանց պաշտամունքը Ճորոխի Աւազանի ամէն մի կողմը ակնբախ է:

Մաքիմիստ և Գեոյ (Կապուտ) առ-բը, որոնք անցնում են համանուն գեղերի հանգերի միջից, ոռոգում են հանգերն ու բաժանում ենը: Այս վտակները բղխում են Նալքեօ-ֆեան և Օղեղ-Ողեկ լ-րից: Այս ընդու-նում է նոյնպես ձախից Մեծ-օղիկ կամ Ողեկ առուակը, որ բղխում է Նալթեօկան լ-րի հիւսիսային փեշերից, անցնում է Ծեգի-ձորից և գեղից. հարաւից-հիւսիս ուղ-ղուած, թեքուում է արեւելք, անցնելով Բերդից, Մեծ-Բաղչայից, Պատրոնից (իշ-խան), Լիսրերնից և Խախուից¹, հասնում է Վհկայ գուռը և խառնուում Թորդումին: Օղեկ առ-ը աջ կողմից ընդունում է՝ Սիւե-րեն առ-ը համանուն գեղից. իսկ ձախից ըն-դունում է՝ Խոջենց, Բագիր, Ալունձոր, Սրբահան. իսկ Կազան-բաշի լեռներից իջ-նող Զիարէթ առ-ը, որ սկիզբն է առնում Զիարէթ լճից, Ոլուխի, սկսւում է Կոնդե-րից (Թիւմէ), Զատոֆ, Գոչուն աւերակնե-րից, որոնք ոռոգում են Փաշա-Փազի²,

նիքը: Թորդումի այս կենդրոնական անմատչելի անտառ-ները, ձորերն ու Բագարատի լեռները կազմում են Գաւառի սիրտը, որի պեղումները գիտական աշխարհի առաջ պիտի Բաց անէ ճորտիկ Աւագանի գիշի հետքերը:

1 ՄԱԽՈՒ վանքի անունն ու հռչակաւոր Մեծամոր տաճարը յիշեցնում է պատմական ՄԱԽ գեղը-Լուսուոր-չի կալուածը: Այս գեղի իսկական անունը նոյնպէս ՄԱԽ է բայց կոչում է ՄԱԽՈՒ վանք՝ սեռական հղովով: Այս տաճարը ոչ միայն մեծութեամբ, գմբեթով և գե-ղեցկութեամբ անհամեմատ բարձր է Երզնկայի Խախ-ից. այլ սրա մօտ գտնուած լճակներն ու վիշապական ար-ձանները կասկած են բարձրացնում, թէ արդեօք այս լճի իսկական Խախը: Մանաւանդ Ուրուխի ձորի մշտադաւար մարդերը արդեօք Անահայի նուիրուած սպիտակ արջառների և ձիերի արտաները չեն:

2 Գոչուն և Զիարէթ (Զուհուրաթ) առ-րի ա-կունքի մօտ են Փաշա-Փազի աւերակները. որոնք ճորտիկ ալունքի՝ Զերմես վտակի բղխած վայրից ընդ ամենը 5-կի-լոմետր հեռաւորութիւն ունին և սրանց իրարից բաժա-նում է Կազան-Բաշի գ-րը: Ինչպէս ընդարձակ է բազ-մազան շինութիւններով Գուրէն Շէհէրի աւերակները Զերմեսի, Կարազաւրի ալունքների մօտ, նոյնը նկատելի է Փաշա-Փազում, այն տարբերութեամբ, որ Փաշա-Փա-զում շատ երկար իրենց գոյութիւնը պահպանել են այդ աւերակները, մինչեւ Լալա-Փաշայի խժգոսութիւնները. այն աւերակներն ձկնուցել, յարմարուել են Սեւջուք և Օսմա-նեան վարչների հետ, ախրէլ են իրենց ժառանգական կա-լուածներին կարելու հարկն ու տուրքը վճարելով, քաշ են տուել իրենց գոյութիւնը. իսկ Գուրէն-Շէհէրը Սեւ-ջուքների մուտքից առաջ արդէն կործանուած է եղել: Փաշա-Փազի աւերակների կոյտերը ցոյց են տալիս, որ այս բարձունքից երկար դարեր ախրէլ են Թորդումի իշխան-ները. նոյն իսկ Ժ. Ժ. Ժ. անկեալ դարերում զանազան ան-ճօնի կարկատաններ են կատարել այս շինութիւնների մէջ: Թորթումը ցոյց է տալիս, ջր նա կրօնով, սովոր-րութիւններով միշտ կապուած է եղել Արարատեան աշ-

վերնիքար աւերակները, Էգնոց գեղը, Կո-խիդ, Սրբահան, Ողեկ եայլաները, Խախ-ները, մացրանները և կործանուած ամրոց-ները: Ողեկ առ-ը ձախից՝ Խախամին և Մեղրբեր լեռներից իջած Էգնոց, Բուլանգ, Գորգեր, Զուանգիր, Սրբահան, Բաղչէ Մ. և Փ., Լիքիրին և Վիկի առ-րն է ընդու-նում, որոնք համանուն գեղերը իրենց պա-րագաներով ոռոգելով միանում են Ողեկին և ապա խառնուում Թորդումին: Ողեկ ջրի Աւագանը մեծ մասամբ անտառապատ է:

Թորդում վտակը Ողեկ ջրի խառնուն-քից զէպի հիւսիս ուղղուելով՝ ձախ կողմից ընդունում է Ընկուզէֆ, Զէլիա, Օշկ և Վանֆ առ-բը, որոնք իջնում են Ընկուզէֆ և Հար-կեւոր լ-րից-հիւսիս-արեւմուտքից հարաւ-արեւելք ուղղութեամբ և թափուում են Թոր-դում վտակը, լճի մօտերքը, ոռոգելով հա-մանուն գեղերը իրենց բաժանմունքներով: Վանքը Ուլին է պատկանում. գեղից երկու կիլոմետր հեռու է և իր ճարտարապետու-թեամբ առաջին տեղն է բռնում ամրոյժ Տալոց աշխարհում, որի եօթը հրաշալիքնե-րից մէկն է և ամենանշանաւորն է: Այս վանքից ոչ շատ հեռու կան մեծամեծ դամ-բարաններ մատուռի նման, որոնք այժմ թշուառ Խալամ հասարակութեան բնակա-րանի են ծառայում: Թէեւ բարբարոս ձեռ-քերի հետ ժամանակը քայքայել ու փշրել են սրանչէլի քանդակները, բայց մնացածներն էլ արդէն ապացուցանում են, որ ժամանա-կին ճարտարապետները ճաշակ են ունեցել, երբեք չեն ընդօրինակել, ո'չ միայն ուրուա-

խարհի հետ, նոյն իսկ ամենափառ վիշապազանց շրջանում: Վիշապազանց Արարատեան նահանգում ունեցած որձա-քարէ գլանաձեւ արձանները գտնուում են այստեղ Զիա-րէթ (Զուհուրաթ) լճակի ափերում, Թիքմաներում (Գոն-գեր) թուով շուրջ 30 հատ: Այս կարծր գլանաձեւ քա-րերը նորը կերպով տալուած եւ յղկուած են որոնց վրայ քանդակուած են վիշապազանց այլ և այլ երեւոյթները եզի, գոմէշի, օձի, առիւծի, մողեսի և ուրիշ գազանների պատկերներով: Ուրուխի (Ծորակ) առ-ի ալունքի այս ար-ձաններից ջրերը իջնում են, որ գնան ոռոգեն Զատոֆի մինչեւ Խաղու գեղերի հանգերը: Փաշա-Փազին կարծես հիմնել են վիշապազանց քրմերը-ըրպետները, որ հսկեն ջրանքի ջրերին անխափան առաջ գնալուն, նրանք պաշա-պանել են Սրբահանի, Ողեկի, Անջուրձորի (Կուրի-գիր) ջրանքները, որ բաւարարեն շախութիւններին: Արդեօք այս Սրբահան գեղը, վանքը և ուխտատեղին որեւէ կապ չունի Բաղնիկան Օսմանի առասպելի հետ, որին նկատ-րում են ձկան մաշկով: Արդեօք Զատոֆի և Խախու վանքերի Մեծամոր (Նահիտի) պաշտամունքը, ուխտա-գնացութիւնը իրենց ծագումով կապուած չեն Կիւրքերի (Թիքմա) որձաքարեայ արձանների հետ:

դիծն ու յատակադիծը, այլ նոյն իսկ ամէն մէկը ինքնուրոյն հեղինակել եւ քանդակել են դամբարանների ներքին եւ արտաքին հիւսուածոյ քանդակները:

Թորդում լճակը հարաւ-արեւմուտքից հիւսիս-արեւելք ձգուում է մօտ 12 կիլոմետր երկարութեամբ եւ 1—1.20 կիլոմետր լայնութեամբ, ունի տեղ-տեղ մինչև 100 մետր խորութիւն: Լճակը սեղմուած է կարծր ապառաժներով, աջ կողմից թէյուն եւ ձախ կողմից Մագնուր կամ Վանուց անտառապատ եւ մացառապատ լեռներով: Աջ կողմից լինելով թափուում են աննշան առուներ, իսկ ձախ կողմից Խարսի կամ Կարսի, Խիկի առուակները, որոնք ոռոգում են համանուն գեղերը եւ նրանց հանգերը: Այս լճակի տակ, ասում են, գտնուում է աւերակ ամրոցներ ու բերդեր—Անի բերդ, որոնք 1791ին մնացել են ջրերի տակ թաղուած:

Ականատեսները իրենց սերնդին պատմել են, որ 1791ին մի սոսկալի երկրաշարժից Կարս գեղի Խարս լեռան վերին կատարը կործանուել եւ լցուել է թորդում վտակի հունը. ձորն ամբողջապէս ծածկել է, ջրի ընթացքը կապել: Այս լիցքը այնպէս է պնդել գետի հունն ու նրա ձորը, որ ջրերի ընթացքը խափանել է եւ ջուրը 12 վերստ երկարութեամբ բարձրացել ու լճացել է, տեղ-տեղ մինչև 100 մետր խորութեամբ: Ապա ջուրը այսքան բարձրանալուց յետոյ, մօտակայ մի բարձր ժայռերից թափուում է իր թեւ կամ Դեւ առուակը, որի հետ երկու կիլոմետր ճանապարհ առաջ գնալով մտնում է նախկին հունը: Թորդում լճի բարձունքից այս ջրվէժը 45 մետր լայնութեամբ եւ 70 մետր բարձրութեամբ ջրերը վիժում են ապառաժների վրայ ահեղ գոչերով, իրար վրայ երեք աստիճանի ջրվէժ են կազմում մինչև թեւին խառնուելը: Ջրվէժի բարձրացած շառաչիւնը քսան կիլոմետր հեռավորութեան վրայ լսուում է: Աշխարհի ամենագեղեցիկ ջրերնկեցներից մէկն է. բայց ճանապարհների բացակայութեան եւ երկրի անմատչելիութեան շնորհիւ՝ այցելուներ չունի:

Թեւ առուակին միանալով, իր նախկին հունը տեղաւորուելուց յետոյ, սրննթաց ահեղ մոնշիւններով առաջ է գնում գէպի հիւսիս. աջից ընդունում է՝ Մեշենիկ, Ատմեկ, Երգեկ, ձոգունջուր առուակները. իսկ

ձախից՝ Ուզէյն, Կիրվեկ, Քարվանի, Գեմիք բերդ եւ Աշմուշէն բերդի առուակները, որոնք ոռոգում են համանուն գեղերի հանգերը, Եայաները, ձմեռոցները, մացրաները, ախոռները, վանքերն ու աւերակ բերդերը: Ապա Թորդումը միանում է Օլթի վտակին եւ միասին ուղղուում են հիւսիս-արեւմուտք, միախառնուում ձորոխին: Թորդում վտակի կենդրոնական ճիւղը 105 վերստ երկարութիւն ունի:

Լենինական:

ԱՏՐՊԵՏ

(Շարունակելի):

Մ Ա Յ Ե Ն Ա Խ Օ Ս Ա Կ Ա Ն

DIRR, Prof. Dr. A., *Caucasia. Zeitschrift für die Erforschung der Sprachen und Kulturen des Kaukasus. Fast. 4. Leipzig 1927. Verlag der Asia Major. 3038 Fasc. 5. 1928.*

Caucasica իր ներկայ 4. թիւով կը բերէ մեզ երկու յօդուած—ուսումնասիրութիւն. մին՝ Դեմեթրի նախորդ յօդուածին (տես 1927, էջ 543) շարունակութիւնը (էջ 1—64) եւ միւսը՝ Դոկտ. Դիռի «Ուրիշներու լեզու» (էջ 65—144):

Դեմեթրի իր ուսումնասիրութեան այս վերջին մասին մէջ կը շարունակէ հայերէնը համեմատութեան զննել հարաւային կովկասեան լեզուներու հետ՝ քննելով զատ զատ զլուսններու մէջ բաղաձայններու խումբաւորումներն ու վերածման ձայնաւորները (էջ 3—7), թարմաւոր գրերը (Fülllaute, այսպէս կը կոչէ այն գրերը, որոնք քանի մը բառերու մէջ երեւան կ'ելլեն, առանց ստուգաբանական պատճառի. ինչպէս հայ. «գանդար» փոխառեալ բառին մէջ ն գրերը, մինչ համապատասխան ասորերէնը՝ «կակկըրա»՝ չունի նոյնը) (էջ 8—13), քերականական սեռը (էջ 13—17), հնդեւրոպական հոլովման դրութեան պահպանումը (էջ 18—25), սեռական ենթաթիւնը (էջ 25—28), ընդունելութեամբ (էջ 25—33), հին հայերէն —ք յօդանակին (էջ